

HOZJUSZ, DANTYSZEK, KROMER: BISKUPI WARMIŃSCY, HUMANIŚCI, MECENASI KULTURY. ZARYS PROBLEMATYKI

Słowa kluczowe: Warmia, biskupi warmińscy, diecezja warmińska, humanizm, renesans, mecenat, Stanisław Hozjusz, Marcin Kromer, Jan Dantyszek, literatura staropolska

Keywords: Warmia, Bishops of Warmia, Diocese of Warmia, humanism, renaissance, mecenate, Stanislaus Hosius, Marcin Kromer, Johannes Dantiscus, old-polish literature

Schlusselforter: Ermland, Ermländische Bischöfe, Ermländische Diözese, Humanismus, Renaissance, Mäzenatentum, Stanislaw Hosius, Marcin Kromer, Jan Dantyszek, Altpolnische Literatur

Niniejsze opracowanie ma na celu prezentację sylwetek biskupów warmińskich jako wybitnych humanistów, mecenasów oświaty i kultury, ze szczególnym uwzględnieniem Stanisława Hozjusza, kardynała i biskupa warmińskiego. O ile w poszczególnych obszarach palmę pierwszeństwa należy przyznać różnym hierarchom (najwybitniejszym dyplomata okrzyknijemy Jana Dantyszka, a historykiem Marcina Kromera), to właśnie Hozjusz jest postacią będącą nie tylko kandydatem na ołtarze, ale również i tą, która na tle powyższych wywarła największy wpływ na bieg historii Polski, Kościoła i kultury europejskiej. Poniższy tekst służy najpierw ogólnemu przedstawieniu roli biskupów warmińskich w XVI wieku w obszarze nauki i kultury, by następnie, odstępując od porządku chronologicznego, skupić się na zasługach i osobie Hozjusza, porównując ją z „pokrewnymi” postaciami przywołanych biskupów, spośród których każdy wnosi istotny wkład kulturowy w dzieje Warmii. Studium odwołuje się do dostępnych już wyników badań w zakresie nauk humanistycznych, zwłaszcza historii i literaturoznawstwa, dokonując ich opracowania i syntezy w celu przedstawienia charakterystyki biskupa warmińskiego jako humanisty, mecenasa, patrona

---

* Ks. Szymon Krzysztof Wawrzyńczak – ksiądz archidiecezji warmińskiej, magister teologii (UWM Olsztyn), doktorant na Wydziale Teologicznym Włoch Północnych w Mediolanie (Facoltà Teologica dell’Italia Settentrionale), student Uniwersytetu Katolickiego w Mediolanie (literatura klasyczna), ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9567-577X>, e-mail: wawrzynczak.szymon@gmail.com.

i pasterza¹. Jest to o tyle ważne, że historyczne i kulturowe znaczenie Warmii i jej biskupów wymaga popularyzacji, tymczasem jest często pomijane.

1. ZNACZENIE BISKUPÓW WARMIŃSKICH

Biskupi warmińscy należeli do protagonistów na kulturowej i politycznej mapie Rzeczypospolitej. Ich rola nie ograniczała się do terytorium samej diecezji, która z uwagi na historyczne uwarunkowania cieszyła się wyjątkową renomą i statusem, ich wielopłaszczyznowy wkład w dzieje naszej ojczyzny był bowiem nie do przecenienia. W Sali Rycerskiej Zamku Królewskiego w Warszawie, wykończonej na polecenie króla Stanisława Augusta Poniatowskiego (zm. 1798) jeszcze przed upadkiem Rzeczypospolitej, znajdujemy portrety trzech biskupów warmińskich: Jana Dantyszka, Stanisława Hozjusza i Marcina Kromera (oraz Mikołaja Kopernika)². Biskupi warmińscy wywodzili się często z grona osób związanych z kapitułą krakowską i dworem królewskim³. Biskup nie tylko sprawował posługę pasterską, ale rządził też jako autonomiczny władca dominium warmińskim, należał do Senatu Rzeczypospolitej, przewodniczył Sejmikowi w Prusach. Historycznie wyjątkowemu statusowi Warmii przypisuje się zachowanie w niej katolicyzmu wobec silnej ekspansji protestantyzmu w Prusach⁴. Aktywność biskupów warmińskich zaznacza się silnie już w czasach krzyżackich. Biskupi bowiem zakładali miasta, ustanawiali parafie, fundowali wyposażenie świątyń i naczynia liturgiczne, pełnili rolę mecenasów oświaty i kultury. Choć diecezję utworzono w 1243 roku, to wzrost jej znaczenia możemy obserwować, począwszy od II pokoju toruńskiego (1466), kiedy to historia związała ją z Rzeczpospolitą. Okres intensywnego rozwoju Warmii przypada właśnie na czasy „polskie”, których część stanowią pontyfikaty Stanisława Hozjusza oraz Jana Dantyszka i Marcina Kromera.

---

¹ Nie istnieje obecnie całościowe opracowanie poświęcone ogólnej charakterystyce biskupów warmińskich. Podjęto natomiast próbę przedstawienia historii Warmii przez pryzmat jej biskupów: S. Achremczyk, R. Marchwiński, J. Przeracki, *Poczet biskupów warmińskich*, Olsztyn 1994, ss. 274 (oraz: *Poczet biskupów warmińskich*, red. S. Achremczyk, Olsztyn 2008, ss. 518). Pozycje mają charakter popularnonaukowy.

² Powstała w latach 1781–1786 w celu upamiętnienia najważniejszych wydarzeń i postaci w dziejach Rzeczypospolitej. Zob. *Apartament Wielki*, w: *Zamek Królewski w Warszawie* [on-line], <https://www.zamek-krolewski.pl/strona/wizyta/599-apartament-wielki> (dostęp: 15.06.2024).

³ Należy dostrzec ścisłe powiązania między kapitułą a dworem. Diecezja warmińska należała do bardziej prestiżowych, a z uwagi na jej położenie, status i bliskość Prus nalegano na obsadzenie jej osobami lojalnymi wobec Korony. Dantyszek, Hozjusz i Kromer należeli do takich osób. Zob. B. Przybyszewski, *Stanisław Hozjusz w kapitule krakowskiej (1540–1550)*, „*Analecta Cracoviensia*” XIV/1982, s. 474–555.

⁴ Istotną, a może decydującą rolę odegrał w tym Stanisław Hozjusz. Por. A. Szorc, *Rola dziejowa kardynała Stanisława Hozjusza*, w: *Kardynał Stanisław Hozjusz. Osoba, myśl, dzieło, czasy, znaczenie*, red. S. Achremczyk, J. Guzowski, J. Jezierski, Olsztyn 2005, s. 100–101.

2. KARDYNAŁ STANISŁAW HOZJUSZ JAKO HUMANISTA I MECENAS SZTUKI

Stanisław Hozjusz (1504–1579) zasłynął przede wszystkim jako warmiński kardynał i legat papieski na Soborze Trydenckim. Jednak końcowy etap jego życia stanowi ukoronowanie pozycji kościelnej tej postaci, która jest ze wszech miar wielowymiarowa. Temat niniejszego opracowania wymaga, by ograniczyć się do przedstawienia Hozjusza jako humanisty i mecenasa sztuki⁵.

Erudycja humanistyczna Hozjusza ma początek już w domu rodzinnym, gdzie rozwija się pod okiem nauczyciela domowego. Następnie podejmuje studia w Krakowie oraz w Bolonii i Padwie. Wywodzi się z rodziny mieszczańskiej pochodzenia niemieckiego. Czasy jego dorastania przypadają na rozkwit humanizmu renesansowego w Polsce. Studiując na Wydziale Sztuk Wyzwolonych w Krakowie, zapoznaje się z podstawami kultury klasycznej, poznając również języki i literaturę antyczną oraz nawiązując kontakt ze sławnymi Polakami tej epoki, jak chociażby z Andrzejem Fryczem Modrzewskim⁶. Szczególną uwagę poświęcano wówczas hellenistyce. Hellenista Jerzy Liban wyróżnił nawet Hozjusza, ofiarując mu książkę z dedykacją, by wkrótce wyklądał język grecki. Hozjusz przyswaja sobie również zasady tworzenia poezji łacińskiej. W 1520 roku zdobywa bakalaureat sztuk wyzwolonych, a w 1529 roku biskup Tomicki, będący mecenasem ubogiej młodzieży, wysyła go na studia do Italii, gdzie oprócz obojga praw Hozjusz studiuje literaturę klasyczną i dzieła Ojców Kościoła⁷. Na czas studiów przypada także początek jego działalności literackiej, którą za s. J. Kalinowską można podzielić na poezje młodzieńcze, dzieła polemiczne i spuściznę epistolarną⁸. Sztuka Hozjusza wyrasta z konkretnych uwarunkowań i ma cele praktyczne, odzwierciedlając zarówno jego głęboką wiarę, jak i ducha epoki renesansu.

Hozjusz humanista już w poezjach młodzieńczych prezentuje dobrą znajomość języków klasycznych i warsztat literacki. Jego *Carmina Iuvenilia* pochodzą z lat 1522–1536, kiedy to w Krakowie i Italii przebywał w otoczeniu wybitnych przedstawicieli humanizmu. Z jego dzieł zachowały się 22 epigramaty, parafraza psalmu 50 (51) *Miserere Mei Deus* oraz trzy elegie konsolacyjne⁹. Utwory te ukazują

⁵ W tym zakresie pojawiły się na przestrzeni lat rozmaite publikacje, spośród których należy przywołać zwłaszcza dorobek s. J.A. Kalinowskiej OSB, np. J.A. Kalinowska, *Stanisław Hozjusz jako humanista (1504–1579). Studium z dziejów kultury renesansowej*, Olsztyn 2004, ss. 200; także artykuły odnoszące się do jego twórczości literackiej, np. R. Domachowska, *Młodzieńcza twórczość poetycka Stanisława Hozjusza*, „Studia Warmińskie” XXV (1988), s. 141–233.

⁶ Por. M. Korolko, *Stanisław Hozjusz i Andrzej Frycz Modrzewski. Dzieje przyjaźni*, w: *Kardynał Stanisław Hozjusz. Osoba, myśl, dzieło, czasy, znaczenie*, red. S. Achremczyk, J. Guzowski, J. Jezierski, Olsztyn 2005, s. 241–243; G. Oleksik, *Osoba i dzieło Sługi Bożego Stanisława kardynała Hozjusza. Zarys problematyki*, „Studia Elbląskie” XVIII (2017), s. 162.

⁷ Hozjusz, znany raczej jako teolog i obrońca wiary, miał przede wszystkim wykształcenie humanistyczne; J.A. Kalinowska, *Erudycja klasyczna i biblijna Stanisława Hozjusza*, „Forum Teologiczne” 3 (2002), s. 167–170.

⁸ J.A. Kalinowska, *Stanisław Hozjusz jako humanista*, s. 87.

⁹ Zob. S. Hozjusz, *Poezje*, tłum. A. Kamieńska, Olsztyn 1980; R. Domachowska, *Młodzieńcza twórczość poetycka Stanisława Hozjusza*, s. 153; J.A. Kalinowska, *Stanisław Hozjusz jako humanista*, s. 91–92.

Hozjusza jako poetę i wykształconego humanistę, zainspirowanego ideami erasmiańskimi, wdzięcznego swoim mecenasom i przywiązanego do ortodoksji katolickiej w obliczu rozprzestrzeniania się reformacji. W poezji Hozjusza artystyczne środki wyrazu zabarwione są zarówno Biblią, jak i mitologią¹⁰. Na szczególną uwagę zasługuje parafraza Psalmu 50, dedykowana biskupowi Tomickiemu. W dołączonym do utworu liście do mecenasa Hozjusz wyraża pogląd, że „naszego Pana Zbawiciela nie obraża, jeśli ktoś z miłości ku Bogu wzbogaca jego świątynię łupami egipskimi”, co oznacza, że w celu obrony i krzewienia wiary godziwe jest także użycie środków i obrazów znanych z pogańskiej sztuki starożytnej¹¹. Również w twórczości polemicznej i epistolarnej Hozjusz nawiązuje do lektury autorów przedchrześcijańskich, cytując i parafrazując ich, czego wykazania podjęła się s. Kalinowska na początku bieżącego wieku przy pomocy programów komputerowych¹². Hozjusz w dziełach polemicznych, do których należą przede wszystkim *Confessio fidei catholicae christiana* (1553), a także *De expresso Dei verbo* (1558), *Dialogus de eo, num calicem laicis, et uxores sacerdotibus permitti, ac divina officia vulgari lingua peragi fas sit* (1558) oraz inne, w tym zachowane i niezachowane homilie, podejmuje się obrony ortodoksji katolickiej, wykładu prawd wiary i odparcia fałszywych poglądów, korzystając przy tym z osiągnięć retoryki starożytnej. Co zaś do listów, które zostały zebrane w zbiori, należy podkreślić fakt częstej wymiany korespondencji np. z Dantyszkiem, Kromerem, Jakubem Uchańskim, księciem Albrechtem, Janem Łaskim, przedstawicielami dworu królewskiego i Stolicy Apostolskiej, a także osobami poznanymi w czasie misji dyplomatycznych i studiów, np. Piotrem Kanizjuszem. Również te utwory wyróżniają się licznymi nawiązaniami biblijnymi i literackimi, łaciną renesansową, która jednak często posiłkuje się figurami antycznymi, oraz zaangażowaniem Hozjusza w korespondencję. Materiał jest obszerny, rozproszony, częściowo przetłumaczony i opublikowany¹³.

Wyrazem głębszego rozumienia humanizmu, jakie przyjmuje Hozjusz, jest także jego aktywność jako mecenasa – w diecezji chełmińskiej, następnie w warmińskiej, a w końcu w Rzymie. Formą mecenatu, której Hozjusz jest prawdziwie oddany, jest mecenat oświatowy. Nie dane było Hozjuszowi zapisać się jako mecenas sztuki: było to spowodowane wieloma czynnikami, takimi jak brak nowych świątyń czy koncentra-

¹⁰ Tamże, s. 94.

¹¹ Cyt. za: K. Obremski, *Hieronim – Hozjusz – Trydent (O „Przedmowie do parafrazy Psalmu 50” z 1528 r.)*, w: *Kardynał Stanisław Hozjusz (1504–1579). Osoba, myśl, dzieło, czasy, znaczenie*, red. S. Achremczyk, J. Guzowski, J. Jezierski, Olsztyn 2005, s. 270.

¹² J.A. Kalinowska, *Pisarze i poeci antyczni w twórczości literackiej Stanisława Hozjusza*, w: *Kardynał Stanisław Hozjusz (1504–1579). Osoba, myśl, dzieło, czasy, znaczenie*, red. S. Achremczyk, J. Guzowski, J. Jezierski, Olsztyn 2005, s. 255: „Naliczyłam ogólnie biorąc dwudziestu jeden autorów antycznych, cytowanych przez naszego pisarza: Arystoteles, Apuleusz z Madaury, Cyce-ron, Hezjod [...]”.

¹³ J.A. Kalinowska, *Stanisław Hozjusz jako humanista*, s. 101: „Zachowana dotychczas korespondencja S. Hozjusza obejmuje pięćdziesiąt cztery lata (1525–1579) i została obliczona na około dziesięć tysięcy listów. Z tej ogromnej listy wydano już drukiem trzy tysiące dwieście siedemdziesiąt pięć listów”. Znaczna część listów nie zachowała się, a inne są tylko wzmiankowane w pozostałych listach. Chodzi tu o ok. 10 tysięcy listów od i do Hozjusza.

cja na realizacji reform odnowy Kościoła¹⁴. Niewykluczone, że część ufundowanych dzieł nie zachowała się. Do fundacji Hozjusza należy m.in. strzelisty hełm wieży zamkowej w Lidzbarku (przed 1562 r.). Bardziej zapisał się Hozjusz jako fundator szkół, utrzymujący również młodzież kształcąca się poza rodzinnymi stronami i za granicą. Zakłada szkołę pałacową w Lubawie, na zamku w Lidzbarku utrzymuje szkołę i młodzieńców, przeznaczając na to własne fundusze. W 1564 roku sprowadza jezuitów na Warmię, a rok później zakłada seminarium i kolegium w Braniewie wraz z wyposażoną biblioteką. W Rzymie z kolei funduje kościół św. Stanisława, przy którym tworzy hospicjum dla polskich pielgrzymów. Przeznacza na ten cel zapis w testamencie, podobnie jak i na inne cele charytatywne oraz seminarium w Braniewie.

3. HOZJUSZ NA TLE JANA DANTYSZKA I MARCINA KROMERA

Wybitną postać Hozjusza dostrzegamy nawet w długim szeregu biskupów warmińskich. Mimo wojennych spustoszeń na Warmii zostało wiele śladów mecenatu biskupów; oprócz tego zachowany jest ich dorobek w postaci spuścizny literackiej. Wymienieni już Dantyszek i Kromer nie przysłaniają zasług Hozjusza, lecz pokazują, że dobrze wypełnił on swoją dziejową rolę, stając się ważnym ogniwem wielowiekowej historii Świętej Warmii, rozeznając jej najpilniejsze potrzeby i możliwości. Pomędzy Hozjuszem i każdą z postaci znajdujemy punkty wspólne. Wszyscy byli biskupami warmińskimi zasłużonymi dla nauki i kultury; wszyscy zachowywali i umacniali polskość na Warmii; żaden z nich nie pochodził z Warmii. Spójrzmy więc na działalność kulturalną i mecenat tych postaci.

3.1. Jan Dantyszek

Jan Dantyszek (zm. 1548), biskup warmiński w latach 1537–1548, zanim jeszcze został duchownym i biskupem warmińskim, pełnił służbę jako pisarz na dworze królewskim; podówczas należał jeszcze do grona poetów o dość swobodnych obyczajach¹⁵. Podobnie jak Hozjusz, kształcił się na uniwersytecie w Krakowie. Odbывая liczne podróże po Europie, szlifował znajomość języków obcych i przez wiele lat uczestniczył w działaniach dyplomatycznych, stając się znany i rozpoznawany za granicą. Jako pierwszy z Polaków został odznaczony przez cesarza Maksymiliana I tytułem poety laureatus (1516). Zetknął się z erazmiańskimi ideami odnowy Kościoła, osobiście poznał także Marcina Lutra¹⁶. Sam Dantyszek wykształcił się i zdobył pozycję dzięki mecenatowi biskupa Piotra Tomickiego (zm. 1535). Później sam stał się mecenasem sztuki i fundatorem studiów dla uzdolnionej młodzieży. W Lidzbarku stworzył ośrodek kultury i nauki, gromadząc dzieła malarzy renesansowych. Zabiegał

¹⁴ A. Rzempełuch, *Sztuka na Warmii w czasach Hozjusza i Kromera*, w: *Kardynał Stanisław Hozjusz (1504–1579). Osoba, myśl, dzieło, czasy, znaczenie*, red. S. Achremczyk, J. Guzowski, J. Jezierski, Olsztyn 2005, s. 328–329.

¹⁵ A. Skolimowska, *Korespondencja między Stanisławem Hozjuszem i Janem Dantyskiem*, w: *Kardynał Stanisław Hozjusz (1504–1579). Osoba, myśl, dzieło, czasy, znaczenie*, red. S. Achremczyk, J. Guzowski, J. Jezierski, Olsztyn 2005, s. 298–299.

¹⁶ Tamże.

również o wykształcenie warmińskiej młodzieży, fundując stypendia zagraniczne. Z jego fundacji powstało epitafium jego matki w kościele św. Piotra i Pawła w Lidzbarku Warmińskim. Na dworze Dantyszka pracował malarz Hans Heffner¹⁷.

3.2. Marcin Kromer

Bezpośrednim następcą Hozjusza na stolicy warmińskiej został Marcin Kromer (zm. 1589), który pełnił funkcję koadiutora z prawem następstwa w czasach drugiego wyjazdu kardynała z diecezji (1570–1579, nb. aż do śmierci Hozjusza) oraz biskupa warmińskiego (1579–1589)¹⁸. Kromer, podobnie jak Hozjusz, studiował w Krakowie, Padwie i Bolonii, a następnie pełnił służbę w kancelarii królewskiej. Rozwijał się pod patronatem biskupa Samuela Maciejowskiego. W jego działaniach wspierał go Hozjusz, którego był serdecznym przyjacielem. Miał doświadczenie dyplomatyczne, ale zasłynął jako poeta, pisarz i historyk¹⁹. W przeciwieństwie do Hozjusza publikował także w języku polskim, nie tylko zaś, jak poprzednik, po łacinie. Mecenat Kromera przejawiał się w kontynuowaniu dzieł podjętych przez Hozjusza, w tym jezuickich szkół i seminarium w Braniewie: finansowo wsparł on gimnazjum braniewskie, popierając pomysł utworzenia na jego podstawie akademii (która ostatecznie nie powstała). Kromer tworzył kaplice dla ludności polskojęzycznej, adaptując i wyposażając istniejące już obiekty (pisał o tym bp Jan Obląk)²⁰. Przypisuje mu się również fundację kielicha mszalnego oraz wieżyczki zegarowej we Fromborku.

3.3. Porównanie postaci Hozjusza, Dantyszka i Kromera

Wskazani wyżej biskupi warmińscy, podobnie jak Hozjusz, oprócz wypełniania urzędu pasterskiego zajmowali się twórczością literacką. Dantyszek i Kromer, żyjący, tak jak on, w XVI wieku, byli przedstawicielami tej samej epoki i pełnili posługę na Warmii w podobnym kontekście kulturowym; byli również wcześniej związani z uniwersytetem i dworem w Krakowie. Ci trzej są postaciami odrodzenia, piszącymi jeśli nie wyłącznie, to przede wszystkim w języku łacińskim. Sami będąc beneficjentami mecenatu, po objęciu urzędów stali się mecenasami dla innych, wspierając edukację młodzieży na terenie powierzonej im diecezji. Dantyszek i Hozjusz korzystali z mecenatu tego samego biskupa Piotra Tomickiego. Dantyszek, Hozjusz i Kromer korespondowali ze sobą, wymieniając wiadomości, podlegali również wpływowi humanizmu erazmiańskiego. Nawzajem przesyłali sobie książki do przeczytania. Dantyszek jednak, w przeciwieństwie do Hozjusza, nie podejmował zdecydowanych działań przeciw reformacji. Ich relacje, ze względu na różnicę wieku, można określić jako patronalne. Zdaniem Stanisława Łempickiego zauważalna jest różnica między

¹⁷ A. Rzempołuch, *Sztuka na Warmii w czasach Hozjusza i Kromera*, s. 362.

¹⁸ Kromer jako koadiutor odmówił przyjęcia sakry biskupiej, a swój urząd wykonywał, często korespondując z biskupem Hozjuszem; A. Szorc, *Śługa Boży Stanisław Hozjusz*, Olsztyn 2011, s. 119–121.

¹⁹ J.A. Kalinowska, *Korespondencja Stanisława Hozjusza z Marcinem Kromerem (1537–1579)*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 3/277(2012), s. 597–599.

²⁰ A. Rzempołuch, dz. cyt., s. 332.

dwierema kategoriami biskupów renesansowych²¹. Dantyszek należał do pierwszej, a mianowicie do grona entuzjastów epoki, otwartych na nowy prąd kulturowy, niezbyt zainteresowanych aktywnym odparciem reformy protestanckiej. Z kolei Hozjusza i Kromera zalicza do grona „biskupów katolickiego odrodzenia”, zaangażowanych w działalność apologetyczną, oddanych na polu szkolnictwa. Bez wątpienia na tym polu pierwszorzędną rolę odgrywał sam Hozjusz²².

W porównaniu do relacji Hozjusza i Dantyszka relacja kardynała z Kromerem była jeszcze ściślejsza, ich drogi bowiem często spletały się ze sobą. Hozjusz czerpał z dorobku Kromera w zakresie polemiki religijnej (nim jeszcze Hozjusz zaczął pisać, Kromer miał już gotowe *Dialogi*), z kolei gdy Marcin Kromer stał się jego koadiutorem, wówczas to Hozjusz udzielał mu korespondencyjnie pomocy w zarządzaniu diecezją²³. Kontakt ten dotyczył także obecności jezuitów w Braniewie i szkolnictwa na Warmii. Obaj byli gorliwymi krzewicielami odnowy Kościoła, a w swoich działaniach zwracali się przeciwko protestanckim błędom. Wbrew pozorom bardziej stanowczy w egzekwowaniu praw wobec innowierców okazał się Kromer. Jak zauważyła również Andrzej Rzempełuch, choć Hozjusz i Kromer byli fundatorami dzieł sztuki, to zostali zapamiętani przede wszystkim jako duszpasterze zatroskani o kształcenie młodzieży²⁴. W czasach ich rządów fundacja dzieł sztuki nie należała do priorytetów, a inwestycje oświatowe wymagały znacznych nakładów (w jednym z listów Hozjusz upomina koadiutora Kromera, prosząc o przesłanie dochodów z jego beneficjum, które były potrzebne na utrzymanie kształcących się w Rzymie dwudziestu młodzieńców)²⁵.

4. PODSUMOWANIE

Jak to ukazano powyżej, biskupi warmińscy wyróżniali się nie tylko jako rządcy i pasterze, ale również jako humaniści i mecenasi – czyli ci, którzy tworzą i wspierają sztukę, mając na względzie integralny rozwój całego człowieka i społeczeństwa. Szczególną postacią w tym zakresie jest Hozjusz, który sam otrzymawszy wsparcie od innych, stał się niejako „podmiotem” mecenatu. Przyjąwszy pomoc finansową, zarówno w czasie studiów w Krakowie, jak i w Italii mógł poszerzyć własne horyzonty o wiedzę, znajomości i doświadczenie, co go niewątpliwie ukształtowało. Hozjusz przygodę ze światem kultury i sztuki zaczął od studium klasycznego; następnie tworzył poezję, aż sięgnął po tłumaczenia homilii Ojców Kościoła, literaturę epistolarną i dzieło jego życia, jakim jest niewątpliwie *Confessio*. Osobisty dług wdzięczności spłacił, zakładając szkoły i łożąc z własnych środków na wykształcenie młodzieży²⁶. Ten niewymierny wkład w „kapitał ludzki”, choć nie pozostawiał bezpośrednich ma-

²¹ S. Łempicki, *Biskupi polskiego renesansu*, Lwów 1938, s. 15–16.

²² Tamże, s. 27–28.

²³ J.A. Kalinowska, *Korespondencja Stanisława Hozjusza z Marcinem Kromerem*, s. 599–600, 602–604.

²⁴ A. Rzempełuch, *Sztuka na Warmii w czasach Hozjusza i Kromera*, s. 327, 363.

²⁵ J.A. Kalinowska, *Stanisław Hozjusz jako humanista*, s. 61.

²⁶ Por. J.A. Kalinowska, *Działalność edukacyjna Stanisława Hozjusza w kontekście katolickiej reformy potrydenckiej*, „Forum Teologiczne” 4 (2003), s. 121–125.

terialnych pamiątek, także należy uznać za mecenat kulturalny w myśl słów kanclerza Jana Zamoyskiego: „Takie będą Rzeczypospolite, jakie ich młodzieży chowanie”.

Hozjusz jawi się jako wybitny humanista, który dając pierwszeństwo Prawdzie Objawionej, zabiega o rozwój całego człowieka i społeczeństwa, nie odrzucając także dorobku greckiej i łacińskiej kultury klasycznej, również przedchrześcijańskiej. Warmiński kardynał jest niesprawiedliwie oceniany jedynie na podstawie krytycznego stosunku do protestantyzmu²⁷. Można powiedzieć, że w wypadku Hozjusza bardziej właściwym określeniem niż mecenat byłaby filantropia, czyli miłość do ludzi, łącząca w sobie idee starożytne i głęboką inspirację chrześcijańską (φιλανθρωπια)²⁸.

Obecnie trwa proces beatyfikacyjny Sługi Bożego kardynała Stanisława Hozjusza²⁹.

Wraz z przywołanymi Janem Dantyszkiem oraz Marcinem Kromerem kardynał Hozjusz prezentuje sylwetkę biskupa warmińskiego jako osoby wszechstronnie wykształconej, roztropnej, dbającej o integralny rozwój obszaru diecezji i jego mieszkańców, z uwzględnieniem ich rozwoju intelektualnego i kulturowego. Filantropia biskupów warmińskich jako wkład chrześcijaństwa w budowanie dobra wspólnego w pluralistycznej rzeczywistości I Rzeczypospolitej może stanowić inspirację dla współczesnej aktywności Kościoła w jego dialogu ze światem nauki i kultury. W tym kontekście postawa Hozjusza nie traci aktualności, rzucając wyzwanie wszystkim zatroskanym o harmonijne współbrzmienie wiary i kultury humanistycznej.

HOZJUSZ, DANTYSZEK, KROMER: BISKUPI WARMIŃSCY, HUMANIŚCI, MECENASI KULTURY. ZARYS PROBLEMATYKI

STRESZCZENIE

Biskupi warmińscy odgrywali istotną rolę na kulturowej i politycznej mapie I Rzeczypospolitej. W XVI wieku ich szczególny wkład w rozwój kraju polegał na ich twórczości literackiej, zaangażowaniu w mecenat i krzewienie oświaty. Przykładem takiej postawy jest zwłaszcza postać kardynała Stanisława Hozjusza, biskupa warmińskiego w latach 1560–1579. Przedłożony artykuł służy ogólnemu przedstawieniu roli biskupów warmińskich w XVI wieku

²⁷ Mimo wielu niekorzystnych uwag należy zauważyć, że na tle np. Kromera Hozjusz nie był tak surowy dla protestantów. Wyrażał się krytycznie o reformacji i pozostawał nieustępliwy wobec błędów, wciąż był zdolny jednak do dialogu na innych płaszczyznach, okazywał się także wielkoduszny wobec innowierców, np. kształcąc ich w swoich szkołach: A. Szorc, *Sługa Boży Stanisław Hozjusz*, s. 145; zob. także J. Mańk, *Kardynał Hozjusz i książę Albrecht Pruski*, w: *Kardynał Stanisław Hozjusz (1504–1579). Osoba, myśl, dzieło, czasy, znaczenie*, red. S. Achremczyk, J. Guzowski, J. Jezierski, Olsztyn 2005, s. 43–52.

²⁸ Filantropia, por. Tt 3,4: „Gdy zaś ukazała się dobroć i miłość Zbawiciela, naszego Boga, do ludzi”.

²⁹ W 1968 r. kard. Wyszyński polecił diecezji warmińskiej podjąć starania o proces beatyfikacyjny Hozjusza, który został zainicjowany w 1926 r. przez episkopat Polski i był prowadzony przez różne diecezje. Por. A. Szorc, *Rola dziejowa kardynała Stanisława Hozjusza*, s. 99.

w obszarze nauki i kultury oraz omówieniu postaci Hozjusza na tle Jana Dantyszka (biskup warmiński 1537–1548) i Marcina Kromera (biskup warmiński 1579–1589) jako wybitnych humanistów, mecenasów i patronów. Opracowanie odwołuje się do wyników badań w zakresie nauk humanistycznych, a zwłaszcza historii i literaturoznawstwa, dokonując ich opracowania i syntezy. Ukazuje też aktualność tych wzorców osobowych również w kontekście dialogu Kościoła katolickiego ze współczesnym światem nauki i kultury.

**HOSIUS, DANTYSZEK, KROMER:
BISHOPS OF WARMIA, HUMANISTS, PATRONS OF CULTURE.
OUTLINE OF ISSUES**

SUMMARY

The Bishops of Warmia played an important role on the cultural and political map of the Polish-Lithuanian Commonwealth. In the sixteenth century, their special contribution consisted of literary works, involvement in patronage and the promotion of education. This is particularly exemplified by the figure of Cardinal Stanislaus Hosius, bishop of Warmia in 1560–1579. The article presented here serves to give a general overview of the role of the Warmian bishops of the 16th century in the area of science and culture, and to discuss the figure of Hosius against the background of Jan Dantyszek (bishop of Warmia: 1537–1548) and Marcin Kromer (bishop of Warmia 1579–1589), as outstanding humanists, patrons and benefactors. The study refers to the results of research in the humanities, especially history and literary studies, elaborating and synthesising them. It also shows the topicality of these personal models also in the context of the dialogue between the Catholic Church and the contemporary world of science and culture.

**HOSIUS, DANTYSZEK, KROMER:
BISCHÖFE VON ERMLAND, HUMANISTEN, KULTURMÄZENE.
ABRISS DER THEMEN**

ZUSAMMENFASSUNG

Die Bischöfe des Ermlands spielten eine wichtige Rolle auf der kulturellen und politischen Landkarte der Polen-Litauen. Im 16. Jahrhundert bestand ihr besonderer Beitrag in literarischen Werken, im Mäzenatentum und in der Förderung der Bildung. Ein besonderes Beispiel dafür ist die Figur des Kardinals Stanislaus Hosius, Bischof von Ermland in den Jahren 1560–1579. Der hier vorgelegte Beitrag dient dazu, einen allgemeinen Überblick über die Rolle der ermländischen Bischöfe des 16. Jahrhunderts auf dem Gebiet der Wissenschaft und Kultur zu geben und die Gestalt von Hosius vor dem Hintergrund von Jan Dantyszek (Bischof von Ermland: 1537–1548) und Marcin Kromer (Bischof von Ermland 1579–1589) als herausragende Humanisten, Mäzene und Förderer zu diskutieren. Die Studie bezieht sich auf die Ergebnisse der geisteswissenschaftlichen, insbesondere der geschichts- und literaturwissenschaftlichen

Forschung, arbeitet diese auf und fasst sie zusammen. Sie zeigt zudem die Aktualität dieser persönlichen Vorbilder auch im Kontext des Dialogs zwischen der katholischen Kirche und der zeitgenössischen Welt der Wissenschaft und Kultur.

BIBLIOGRAFIA

- Achremczyk S., Marchwiński R., Przeracki J., *Poczet biskupów warmińskich*, Olsztyn 1994.
Apartament Wielki, w: *Zamek Królewski w Warszawie* [on-line], <https://www.zamek-krolewski.pl/strona/wizyta/599-apartament-wielki> (dostęp: 15.06.2024).
- Domachowska R., *Młodzieńcza twórczość poetycka Stanisława Hozjusza*, „*Studia Warmińskie*” XXV (1988), s. 141–233.
- Hozjusz S., *Poezje*, tłum. A. Kamińska, Olsztyn 1980.
- Kalinowska J.A., *Działalność edukacyjna Stanisława Hozjusza w kontekście katolickiej reformy potrydenckiej*, „*Forum Teologiczne*” 4(2003), s. 121–137.
- Kalinowska J.A., *Erudycja klasyczna i biblijna Stanisława Hozjusza*, „*Forum Teologiczne*” 3(2002), s. 163–178.
- Kalinowska J.A., *Korespondencja Stanisława Hozjusza z Marcinem Kromerem (1537–1579)*, „*Komunikaty Mazursko-Warmińskie*” 3/277(2012), s. 597–614.
- Kalinowska J.A., *Stanisław Hozjusz jako humanista (1504–1579). Studium z dziejów kultury renesansowej*, Olsztyn 2004.
- Kardynał Stanisław Hozjusz (1504–1579). Osoba, myśl, dzieło, czasy, znaczenie*, red. S. Achremczyk, J. Guzowski, J. Jezierski, Olsztyn 2005.
- Korolko M., *Stanisław Hozjusz i Andrzej Frycz Modrzewski. Dzieje przyjaźni*, w: *Kardynał Stanisław Hozjusz. Osoba, myśl, dzieło, czasy, znaczenie*, red. S. Achremczyk, J. Guzowski, J. Jezierski, Olsztyn 2005, s. 241–243.
- Łempicki S., *Biskupi polskiego renesansu*, Lwów 1938.
- Małek J., *Kardynał Hozjusz i książę Albrecht Pruski*, w: *Kardynał Stanisław Hozjusz (1504–1579). Osoba, myśl, dzieło, czasy, znaczenie*, red. S. Achremczyk, J. Guzowski, J. Jezierski, Olsztyn 2005, s. 43–52.
- Obremski K., *Hieronim – Hozjusz – Trydent (O „Przedmowie do parafrazy Psalmu 50” z 1528 r.)*, w: *Kardynał Stanisław Hozjusz (1504–1579). Osoba, myśl, dzieło, czasy, znaczenie*, red. S. Achremczyk, J. Guzowski, J. Jezierski, Olsztyn 2005, s. 265–271.
- Oleksik G., *Osoba i dzieło Sługi Bożego Stanisława kardynała Hozjusza. Zarys problematyki*, „*Studia Elbląskie*” XVIII (2017), s. 157–178.
- Poczet biskupów warmińskich*, red. S. Achremczyk, Olsztyn 2008.
- Przybyszewski B., *Stanisław Hozjusz w kapitule krakowskiej (1540–1550)*, „*Analecta Cracoviensia*” XIV/1982, s. 474–555.
- Skolimowska A., *Korespondencja między Stanisławem Hozjuszem i Janem Dantyszkiem*, w: *Kardynał Stanisław Hozjusz (1504–1579). Osoba, myśl, dzieło, czasy, znaczenie*, red. S. Achremczyk, J. Guzowski, J. Jezierski, Olsztyn 2005, s. 297–305.
- Szorc A., *Rola dziejowa kardynała Stanisława Hozjusza*, w: *Kardynał Stanisław Hozjusz. Osoba, myśl, dzieło, czasy, znaczenie*, red. S. Achremczyk, J. Guzowski, J. Jezierski, Olsztyn 2005, s. 99–111.
- Szorc A., *Sługa Boży Stanisław Hozjusz*, Olsztyn 2011.